

Könyvszemle

GAAL GYÖRGY: MÚZSÁK ÉS ERÉNYEK JEGYÉBEN. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról.¹ Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001. 564 oldal + 2 melléklet.

Élmény- és eseményszámba ment – írta két évtizeddel ezelőtt Gaal György a *Keresztény Magvető* hasábjain – Kelemen Lajossal Kolozsvár utcáit járni. Mert: „Szavai nyomán megszólaltak a várfalak, templomok, polgárházak és paloták. Rendre levetették a többszöri átépítés során rájuk rakódott gipsz- és malterréteget, s a még itt-ott kikandikáló, épen maradt ablak- és ajtókeretek révén felcsillant a ház 18–17. századi vagy még korábbi képe. S a házak szellemi megidézéséből rendre utca- és városkép állott össze. [...] S az igazi mesterfogás csak ezután következett, mert a holt tárgyak rendre mesélni kezdtek rég volt gazdáikról, főúri és polgárcsaládokról, akik a város, Erdély vagy a tudományos-irodalmi élet történetébe írták be nevüket.” (*Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányai*. KM, 1981. 4. 266–267.)

Élmény- és eseményszámba ment Mikó Imrével is Kolozsvár utcáin sétálni; alighogy megjelent 1976-ban az *Akik előttem jártak* című kötete, Kós Károlyt kereste fel vele; a nevezetes Rákóczi úti ház kapuján lépett ki, amikor ráköszöntem; kimeríthetetlen közös témánkról, Balázs Ferencről kezdtünk beszélgetni – Gaal György kötetében is gyakorta felbukkan a neve, újabb és újabb összefüggésekben –, és annyira belemerültünk a kolozsvári és erdélyi közelmúlt megíratlan fejezeteinek a számbavételébe, hogy a Főtéren át hazáig kísérhettem; az akkor még *csendes Petőfi utcába*, melyet épp az idő tájt készült megörökíteni; hozzá is látott, de a befejezéshez már nem maradt kellő ideje; akkor mondta volt nekem – nem sokkal a halála előtt –: „a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk – *azon állunk*”; s mert történetesen Európa egyik legszebb főterén sétáltunk, az erdélyi századok „mies”- és „míves” napjainak a megszentelésére égbe emelkedő Szent-Mihály templom monumentalitását csodálva – ma már kevesen tudják, hogy Dávid Ferenc tevékenysége és az unitarizmus kolozsvári kibontakozása ehhez a templomhoz fűződik; százötven évi használat után, 1716 márciusában katonai erőszakkal veszik el unitárius eleinktől –, örökre megjegyeztem magamnak az Idő „architektúrájának” lényegét: *mélység nélkül nincs magasság sem*.

A *Múzsák és erények jegyében* dolgozatai – a szerző minősíti ekképpen kötetbe foglalt írásait – Erdély unitárius múltjáról tudósítanak; tegyük hozzá nyomban, egykori főgondnokunk, Mikó Imre testamentuma szellemében: *Erdély unitárius jövője érdekében*.

Negyedszázaddal ezelőtt, utolsó nyilvános megszólalásában – Szabó Zsolt készítette az 1977. január 7-én elhangzott rádiós-beszélgetést – azt is

elmondotta Mikó Imre: nagynénje férjének, Kelemen Lajosnak köszönheti történelmi érdeklődését. Gaal György pedig Mikó Imrének, közvetve Kelemen Lajosnak. A kötet tanúsága szerint őket tekinti szellemi felmenőinek. (Már a bevezetőben is említi: a rokonságához tartozó Mikó Imre közvetítette számára a Kelemen Lajos-i örökséget.) Ami egy művelődéstörténeti pálya kezdetén nem akármilyen előnyt jelenthet. Gaal György sokkal inkább a néhez örökséggel járó felelősséget érezte. Hiszen Mikó Imre az említett interjúban azt is kifejtette: az utána jövő társadalomkutatók közül Gaal György művelődéstörténeti dolgozataitól várja a legtöbbet.

Most látjuk igazán, hogy Mikó Imre nemcsak bizalmat előlegezett Gaal Györgynek: jól ismerte szakmai rátermettségét, szívós munkabírását, céltudatos akaratát, jellemszilárdságát. Ami nélkül hasonló vállalkozások nem szülehetnek.

Egy évre rá, hogy a kolozsvári egyetemen megszerezte az angol–magyar szakos diplomát, a Házsongárdi Panteon nevezetes sírjainak a leírásával dobogtatta meg a szívünket a *Korunk* 1972-es évfolyamának és főként az 1980-as *Korunk Évkönyv*nek a hasábjain. Harminckét éves, amikor Kristóf György irodalomtörténeti és egyetemi tanári munkásságáról írt disszertációjával hívta fel újólá magára a figyelmet. (Ha tudjuk azt, hogy a két világháború között Kristóf volt az egyetlen magyar tanszékvezető a kolozsvári egyetemen, ráhárult a magyar nyelv és irodalom szakos tanárok képzésének minden felelőssége, már önmagában a témaválasztás is sok mindent elárul Gaal György érdeklődéséről.) Közben angoltól fordít, és sajtó alá rendezi, előszóval látja el a Téka és a Tanulók Könyvtára sorozat jó néhány kötetét.

Számomra úgy tűnik, hogy 1980-tól válik célirányosabbá a munkája: a szellemi beszűkítettség évtizedében fordul érdeklődése azok felé a témák felé, amelyek megírásával – egyebek mellett – ezt a kötetét is egybeszerkeszthette. Ha most kortársaiként mi is elmondhatjuk, hogy élmény- és eseményszámba megy Gaal Györggyel járni Kolozsvár utcáit és a történelmi Erdély évszázadait, akkor azzal is tisztában lehetünk: *jövőformáló könyvet* vehetünk a kezünkbe. Hogy az unitárius múlt szellemi ablakkereteiből is mai és holnapi teendőinkre pillanthassunk. Figyelmünket nem kerülheti el, hogy a kötetbe foglalt 37 írás közül 30 a legnagyobb múltú erdélyi egyházi folyóiratunkban, az Unitárius Irodalmi Társaság által 1861-ben indított *Keresztény Magvető*ben jelent meg első ízben. Ugyancsak jelzésértékű, hogy az említett 30 tanulmányból és könyvismertetésből 16 a totalitarista cenzúra működésének időszakában, a nyolcvanas években látott napvilágot. Más folyóiratok aligha vállalhatták volna fel akkoriban ezeket az írásokat (Gaal György szerint az egyházügyi hivatal cenzorai néha elnézőbbek voltak). Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányai is jórészt a *Keresztény Magvető*ben és az *Unitárius Közöny*ben jelentek meg – elmélyült szakavatottsággal és empátiával ír ezekről a Kelemen Lajos-i örökséget a legnehezebb időkben is tovább gyarapító Gaal György –, akkor arra

is fény derül: az egyházi és vallásos sajtó intézményrendszere kisebbségi helyzetben megkülönböztetett – mondhatni: történelmi – szerepet vállalt és vállalt magára az erdélyi értékmegőrzésben és értékteremtésben.

Monoki Istvánnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár egykori igazgatójának és Dávid Gyula irodalomtörténésznek a számbavétele szerint 1919 és 1940 között összesen 145 magyar nyelvű egyházi és vallásos lap jelent meg Romániában (816 évfolyammal). A kisebbségi önszerveződést és önvédelmet szolgáló politikai napi- és hetilapok mellett a legnagyobb fajsúllyal az egyházi és vallásos lapok jelentkeztek. Az említett 145 kiadvány közül 12 unitárius volt. Az unitáriusok számához képest talán nem is olyan rossz ez az arány. A ma is megjelenő két legfontosabbat már említettük. A sajtótörténészek viszont tudnak az *Unitárius Szószékről* (1907–1943), az *Unitárius Egyházzól* (1905–1940) és ennek ifjúsági mellékletéről, a Balázs Ferenc által elindított *Kévekötésről* (1930–1936), az *Unitárius Evangéliumról* (1933–1935), az *Unitárius Hírnökről* (1933–1938), az *Egyházi Híradóról* (1931–1942), az *Unitárius Jövendőről* (1939–1940), az *Unitárius Tudósítóról* (1930–1931), a *Vasárnap Délutánról* (1923), az *Unitárius Ének- és Zeneközlönyről* (1922).

Csupán 20. századi jelenségeket említettem, és csak sajtótörténeti vonatkozásokra utaltam a fentiekben. Az Unitárius Egyház viszont erdélyi létünk, megmaradásunk más intézményeit is megteremtette és életben tartotta, századokon át. Gaal György mostani munkájának legnagyobb érdeme alighanem abban rejlik, hogy megnyitja előttünk az utat az utóbbi fél évezred szellemi birtokbavétele felé. A kötetbe gyűjtött dolgozatok ugyanis átfogják az unitárius egyház-, művelődés- és iskolatörténet századait, közelképbe hozzák az európai szellem érték közvetítőit és erdélyi értékteremtőit. Voltaképpen arra keresi a választ a szerző, hogy mit köszönhet Erdély az unitárius szemlélet jelenlétének és értékmegőrző, értékteremtő erejének.

Hogy ezt milyen eredménnyel teszi, nem tisztem ennek a megítélése. Hiszen ahhoz történelemkutatónak, egyháztörténésznek, várostörténésznek, intézménykutatónak, irodalom-, sajtó- és művelődéstörténésznek kellene lennem egy személyben. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy az Erdély- és Kolozsvár-kutatók, az egyház- és művelődéstörténet-írók, az erdélyi könyv- és lapkultúra búvárlói, intézmény- és iskolatörténészei egyaránt nélkülözhetetlen segédkönyvet vehetnek a kezükbe. Az unitárius hitben megerősítést váró olvasókról nem is beszélve. Akik valószínűleg nem nagyon tesznek műfaji különbséget dolgozat, tanulmány és könyvismertetés között. Az még kevésbé valószínű, hogy a kötet végére érve a *Névmutató* böngészésébe kezdenének. Pedig az sem tanulság nélküli. Mert neves személyiségek és „neves névtelenek” sorjáznak e kötet lapjain. Némelyikükről izgalmas szellemi portré rajzolódik ki.

Hogy kik azok, akikre a legtöbbet hivatkozik Gaal György?

Már ez sem lehet közömbös számunkra.

Aranyosrákosi Székely Sándor, Balázs Ferenc, Benczédi Gergely, Benczédi Pál, Berde Áron, Berde Mózes, Böhm Károly, Borbély István, Brassai Sámuel, Dávid Ferenc, a három Ferencz József (mind jeles egyházi főember), Gál Kelemen, Józán Miklós, Kelemen Lajos, Kós Károly, Kővály László, Kriza János, Márki Sándor, Márkos Albert, Mátyás király, Mike Sándor, a két Mikó Imre, Mikó Lőrinc, Pákei Lajos, Sándor József, Székely Mózes, Szentiváni Mihály, Szent-Iványi Sándor, Varga Béla neve és munkássága vésődik újra meg újra, lapról lapra tudatunkba.

A *Névmutató*ban azonban több mint 1700 név sorakozik. Az említetteknek kívül, ha jól számoltam, mintegy 1730. Ők azok a „neves névtelenek”, akik az elmúlt századok során az egyházközségek szintjén végezték azt a – sokszor sziszifuszi – „aprómunkát”, amit mindenkoron megkövetelt tőlük az idő, elvárt az Unitárius Egyház.

Ha csupán szülőföldem egykori lelkészeire s énekvezéreire gondolok, az alábbiakat sorolhatom: a két Báró József, Bede Emil, Benczédi Ferenc, Gál Jenő, Dombi Mózes, Gellérd Imre, Lőrinczi Mihály, Nagy Ferenc, Pálffy Ákos, Simén Dániel, Ürmösi József, Váry Domokos, Végh Mihály, Zoltán Sándor. Többségüket örömmel fedeztem fel a *Műzsák és erények* lapjain.

És ez a névsor meghosszabbítható az időben, az unitárius kezdetekig. A Homoród menti egyházközségek történetével régóta foglalkozó Máthé Dénes egyetemi adjunktus (pályáját maga is unitárius lelkészként kezdte) bizonyára nem marad adósunk vele. Az egyháztörténetben és a teológiai tudományokban jártas (post mortem dr.) Gellérd Imre a Homoródmenti Képtár felavatásán, 1979 májusában azt kérdezte tőlem: tudom-e, hogy ennek a csaknem teljesen unitárius vidéknek a népe – az erőszakos kollektivizálás ellenére – gazdaságilag miért fejlettebb, szellemileg miért igényesebb, mint a más tájegységeken élők többsége?

– Mert a Székelyföldnek ez a csücske nyolc évszázadon át határos volt a Szászfölddel...? – kérdeztem az építkezésben, a gazdálkodásban és az életfelfogásban egyaránt megmutatkozó erőteljes szász hatásra gondolva.

– Mert századokra visszamenően – így Gellérd Imre – minden falunknak volt Európát járt lelkésze.

Nem tisztáztuk, hogy kikre gondolt. Máthé Dénes készülő tanulmányából hamarosan megtudhatjuk. Én mindenesetre Balázs Ferenc-típusú lelkészekre gondoltam, akiről a falumbeli helytörténész és néprajzkutató tanár, Balácsi Dénes — aki ugyancsak unitárius lelkészként indult — írt napjainkban is megszívlelendő könyvet *Ne nézze senki csak a maga hasznát... címmel (Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén. Haáz Rezső Kulturális Egyesület kiadása, Székelyudvarhely, 1995.)*. A fentebb említett nevek között a legtöbbször Ürmösi József és Pálffy Ákos szerepel Balácsi Dénes könyvében.

A kemény diktatúra idején sok minden odalett a léleképítés korábbi gazdagságából is. A kilencvenes években nemcsak az egyházi intézményrend-

szer újjáépítéséhez láttunk hozzá – a léleképítéshez is. És ez hosszabb folyamatnak és szívósabb küzdelemnek tűnik, mint egy-egy templom felépítése – jóllehet a templomépítők minden időkből lélekben is kiegyenesednek. Hogy a diktatúrák léleknyomorító hatása alól mielőbb fel kell szabadulnunk, ez csak egyik gondunk. Merthogy számolnunk kell a civilizáció, a globalizáció korábban ismeretlen kihívásaival is. A vallásosság természetének a megváltozásával. Ma már világosabban látjuk, mint a kilencvenes évek elején, hogy a 21. század vallásosságában és egyházi életében a személyesség egyre inkább döntő tényezővé válik.

Ennek a felismerésnek a megerősítéséhez segít hozzá bennünket Gaal György új könyve. Azzal a tudatossággal és jövőformáló akarással kell birtokba vennünk unitárius múltunkat is, amely e kötet lapjairól felénk sugárzik.

CSEKE PÉTER

Jegyzet

¹ A kolozsvári Unitárius Püspökség imatermében 2002. január 16-án elhangzott előadás szerkesztett változata. A könyvbemutatót az is művelődéstörténeti eseménnyé avatta, hogy Gaal György – századokat átfogó, reprezentatív – munkája (*Műsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról*) az Unitárius Egyház Nyomdájában készült. Az egyháznak 1716 óta nem volt saját nyomdája.

ESZMÉK – GONDOLATOK

... annak, hogy egy vallás vagy szemlélet pesszimista vagy optimista: megvan az ismérve. Idegen-e az embertől a világ: vele szemben kell-e érvényesülnünk, harc-e az érvényesülés; egy világnézet a szerint pesszimista vagy optimista, hogy ezekre a kérdésekre miféle választ ad.

A buddhizmus és a germán filozófia – általában az északi lélek: pesszimista; a kereszténység és a természettudomány optimista. (Németh László)

A derű a szellem uralma a lelken; az objektív a szubjektívén. Ez a derű nem azt jelenti, hogy az embernek jókedve van, vagy hogy jól megy a sora, hanem hogy akármennyi ok lenne a nyögésre, s akármilyen Jóbot csinál a sors belőle, ő megvédte a külső csapások s önnön hajlamai ellenében, amit az embernek, amíg képes rá, meg kell védeni. (Németh László)

A közlékenységet én inkább erénynek tartom, mint hibának, főként, ha nem szívünk titkai, hanem szellemünk tartalma az, amit közlünk. (Németh László)

Az igazi erény az, amely van, ismeretlenül, önmagáért is... (Németh László)

Az ember olyasmit is tud, amit nem az érzékszerveivel tanult. Például az egyenlő és a jó fogalmát. (Németh László)

Az ember valóságérzéke akkor edződhet, ha kevés dologgal hosszú időn át önállóan cselekvőn és kíváncsian foglalkozik. (Németh László)

Az embereket sokra csak sokkal lehet bírni. (Németh László)

A világ az én számomra nem egy nagy van, hanem egy nagy lehet. (Németh László)

A terv a tett légvétele. Ahogy ábránd nélkül nincs élet, a tervek bősége az eredménynek is feltétele. (Németh László)

Albert Schweitzer írja Bachról, hogy ő nem a környezetének, Istennek komponált. S ha Istennek a világ mögött álló, abban csak részben megvalósult, s bennünk is megvalósulásért küzdő Lehetőséget tekintjük, úgy ebben a boldogságban az is részesülhet, akiben nincs meg többé a lipcsei karnagy hite a személyes istenben. (Németh László)

Ahhoz, hogy az anyák társakat találjanak a nevelésben, hogy legyen kivel megosztaniuk a gyermekek sorsának gondját, őriznünk kell a családot. És